

Centre històric de la Vila de Xàbia. Fase I (Xàbia)

Joaquim Bolufer Marqués

Publicación digital

Actuaciones arqueológicas en la provincia de Alicante. 2007

Editores

Fernando E. Tendero Fernández y Sara Pernas García
Sección de Arqueología del Ilustre Colegio Oficial de Doctores y Licenciados
en Filosofía y Letras y en Ciencias de Alicante

Año de la edición: 2008

Depósito legal: A-1070-2008

ISBN: 978-84-691-6719-9

Nom de la intervenció:	Centre històric de la Vila de Xàbia. Fase I
Municipi:	Xàbia / Jávea
Comarca:	La Marina Alta
Director:	Joaquim Bolufer Marqués
Equip tècnic:	—
Autor del article:	Joaquim Bolufer Marqués
Promotor:	Ajuntament de Xàbia
Autorització:	2006/0030-A
Data de l'actuació:	22/02/2006 – 31/12/2007
Coordenades localització:	Centre històric
Períodes culturals:	Baixmedieval i modern
Material dipositat:	Museu Arqueològic i Etnogràfic Municipal Soler Blasco
Tipus d'intervenció:	Seguiment arqueològic i excavació arqueològica

ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS DEL JACIMENT O DE L'ÀREA ON ES TROBA UBICAT

La vila de Xàbia és una fundació medieval de mitjans del segle XIII, que va ser creada arran de la conquesta catalano-aragonesa d'aquestes terres del Xarq-al-Andalus, per Jaume I.

Aqueixa curta història urbana –relativament curta, clar està–, junt amb el manteniment en alguns casos del parcel·lari medieval, o la substitució dels paviments originaris –que quasi mai es superposen a d'altres anteriors–, han provocat que la majoria de les estructures conservades siguin elements excavats al sòl geològic: pous negres, sitges i cisternes. I això mateix que observen als espais privats, es repeteix als espais públics –com ara places i carrers–, en els quals la tendència general ha sigut la de rebaixar sòls i paviments per tal de suavitzar els desnivells.

Tanmateix, en alguns casos, sí que es va produir una certa superposició que ha permès conèixer estructures d'especial rellevància. Així, a la intervenció arqueològica del carrer Santa Marta (1995), es varen documentar i recuperar indicis d'una primitiva ocupació prehistòrica de les darreries de l'Edat de

Bronze. En aquesta excavació, a més de recollir-se un interessant conjunt de ceràmiques fetes a mà, es descobriren els basaments –molt alterats– d'un possible fons de cabana. És aquest l'assentament més antic conegut al subsòl de Xàbia i, d'alguna manera, el precedent més llunyà de la vila.

Més de dos mil anys després, i al mateix lloc (i també en altres punts del nucli antic, com ara el pati de la casa Arnauda –1993– i el carrer Sant Agustí 10 –2002–), alguns indicis materials, i potser alguna estructura, ens permeten pensar en un petit assentament d'època andalusina semblant als que hem trobat en altres punts del terme. Aquell assentament andalusí, amb una cronologia inicial que podem situar al segle XI, perduraria ben segurament fins al moment de la conquesta dels feudals de l'any 1244.

Potser, algunes de les cases que seguint la documentació havien de ser donades als nous pobladors que s'hi assentaren durant la segona meitat del segle XIII correspondrien als edificis d'aquell assentament andalusí situat a la vila, tot i que en altres llocs del terme, com les Capsades, els Benimadrocs, la Lluca i probablement d'altres, els nouvinguts del nord també ocuparen els edificis i habitatges dels anteriors assentaments islàmics.

D'aquelles primeres ocupacions cristianes al terme de Xàbia, només la vila acabarà concentrant la població, esdevenint ben prompte un nucli urbà fortificat i ben important. Els altres assentaments com ara les Capsades o els Benimadrocs, serien abandonats ja a finals del segle XIII o durant el segle XIV. Només la Lluca es va mantindre fins a les acaballes del segle XV o principis del XVI, moment en què va ser despoblat "... arran d'unes morts generals que hi hagué en lo Regne".

El nucli històric de Xàbia, s'assenta sobre un sòl geològic de margues blanquinoses miocenes –popularment denominades tap o gleva– formades durant el període anomenat Neogen, inclòs en el Terciari superior. Aquests estrats –formats farà uns vint-i-cinc milions d'anys– s'adscriuen a l'extens sinclinal de Benissa, responsable de les terres blanques que marquen el paisatge del sud-est de la Marina Alta.

La topografia d'aquest espai presenta un marcat desnivell d'oest a est –que va dels 35,14 m s. n. m. de la plaça del Convent, fins als aproximadament 49 m s. n. m. de la creu de l'antic portal de la Mar– i de sud a nord –que va dels 33 m s. n. m. del portal del Clot, fins als 54 m del Tossal de Dalt–.

Aquestes fortes diferències del nivell, que serien encara més acusades originàriament, condicionarien la ubicació del primitiu assentament situat a la part més alta de la vila. Si fa no fa, al voltant de l'església de Sant Bertomeu.

Les referències més antigues que ara coneixem sobre el primer assentament feudal, corresponen a una sèrie de documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que ja foren publicats per Roc Chabàs a les darreries del segle XIX. Es tracta de quatre documents datats entre novembre de l'any 1304 i maig del 1308. De la lectura d'aquests documents, emesos pel rei Jaume II, podem entendre que ja a les primeries del segle XIV, la vila disposava d'un mur o tanca que la definia i protegia. Dins d'aquest recinte existien una sèrie d'estructures com ara "les cases i la torre de Joan Cayrat" i la "torre de l'església". Justament, als escrits esmentats, el monarca commina als habitants de Xàbia perquè comencen i acaben "una fortalesa amb la seua vall" que deuria tenir un mur de 5 tapiades d'alt (aproximadament uns 450 cm) i 5 pams de gruix (uns 125 cm) i una tapiada de "barana o muralleta" de 2 pams de gruix (uns 46 cm). Seguint els documents, la fortalesa aniria "... des de l'atri de la torre de l'església, fins a les cases d'En Cayrats...", fortificació que el 29 de maig del 1308 (data del darrer document conegut), encara no havia estat conculada.

Probablement, formarien part d'aquella fortalesa medieval l'absis de Sant Bertomeu –que podem considerar com aquella "torre de l'església" del document citat– i els basament apareguts a les excavacions realitzades a l'antiga capella de Sant Cristòfol (baix de l'edifici de l'ajuntament), restes que semblen correspondre al basament quadrangular d'una torre que flanquejaria el costat est d'una porta de la fortalesa, accés que s'hauria conservat en l'arc de les escaletes.

No sabem, però, si aquella fortalesa va ser definitivament acabada. A tall d'hipòtesi, basant-nos en les restes conservades podem suposar que tindria una forma quadrangular, que abastaria els voltants de Sant Bertomeu. Dins la fortalesa, restaria també la torre d'En Cayrat, edifici que ben segurament correspondria a la torre que es conservava al convent de les Agustines, tal com ens explicava Vicent Boix (1865) al seu llibre sobre la Venerable Sor Maria de Jesús, fundadora del convent:

Enfrente de la torre de la iglesia parroquial y sobre un terreno mas elevado se alzaba a principios del siglo XVII una casa antigua, que afectaba la forma de un fuerte, defendida por un elevado y robusto torreón que todavía subsiste, y

entrabase a esta casa por una puerta robusta, cuyo arco se conserva todavía tapiado por una gruesa pared.

També l'historiador Roc Chabàs, en un treball publicat l'any 1917, va considerar que aquella antiga torre del convent era l'esmentada en la documentació medieval. Així, en els paràgrafs que dedica al convent de les Agustines, diu:

La casa solariega de aquella señora (Joana Anna Bolufer) y otras que se adquirieron fueron el convento. Se distinguia dicha casa por una torre antigua, que dice la fama, y lleva trazas de ello, que era la de En Joan Cairat, primer poblador de esa villa y que aún se conserva en el huerto de las religiosas.

Segons això, podríem considerar que el límits sud i nord de la fortalesa estarien enmarcats per l'actual edifici de l'ajuntament i el Mercat Municipal, espai ocupat pel convent fins l'any 1936.

Més complicat encara és poder definir el recinte de la primitiva muralla de la vila. Seguint les informacions aportades per les excavacions arqueològiques, i basant-nos en la trama urbana conservada ens atrevim a definir un recinte que estaria emmarcat a llevant pel carrer Roques, al migdia per la Ronda Sud, a ponent pels carrers de Sant Josep, Verge del Pilar i Pastores, i al nord per l'avinguda Príncep d'Astúries i la Ronda Nord.

Fora d'aquest perímetre, les intervencions arqueològiques ens han aportat estructures i materials del segle XVI o posteriors, dades que podem afegir a d'altres notícies documentals que fan referència a edificis situats fora d'aquell hipotètic recinte, com és la construcció de l'església de Loreto l'any 1515, o les primeres notícies conegudes sobre la reparació de la muralla o la fortificació dels seus portals (any 1554). En aqueixos moments –darreries del segle XV o principis del segle XVI– es va produir un notori creixement demogràfic i urbà que hem de relacionar amb el creixement de la vila i l'ampliació del seu recinte murat, que en aquells moments quedaria determinat per les actuals rondes.

ELS TREBALLS DE CAMP

Els treballs arqueològics de seguiment de les obres de remodelació d'infraestructures i repavimentació viària del nucli històric de Xàbia s'iniciaren al carrer Ambellons - carrer Major a febrer de 2006. Des d'aquí, a l'extrem sud-oest de la vila, i fins a la plaça de l'Església –on es realitzaren tres

intervencions arqueològiques puntuals— es varen desenvolupar els treballs arqueològics que han continuat, posteriorment, durant l'any 2008.

No han estat moltes les estructures ni altres restes aparegudes als carrers i places de la vila. Hauríem d'exceptuar l'àmbit de la plaça de l'Església, espai on es varen marcar i excavar tres cales rectangulars situades entre l'església de Sant Bertomeu i el vell edifici de l'ajuntament, cales que mantienien una orientació general est-oest.

De manera sintètica passem a descriure les troballes realitzades al llarg dels carrers i places de la vila:

Carrer Ambellons / Carrer Major

En aquest llarg carrer d'orientació sud-oest/nord-est, es van localitzar i excavar dues sitges/abocadors de forma ovoide i secció circular excavades al sòl geològic natural. La primera, es situava a l'alçada del número 30 del carrer, amb un diàmetre màxim de 100 cm i una alçada de 100 cm. Els materials ceràmics recuperats ens permeten datar-la a mitjans del segle XIV. La segona de les sitges, situada més amunt, a l'alçada del número 10, era de dimensions considerables (190 cm de diàmetre màxim i un 95 cm d'alçada). Hi va aportar un nombrós conjunt de materials ceràmics i en menor mesura metàl·lics i d'altra mena. Els materials recuperats ens permeten datar l'amortització d'aquesta estructura cap a mitjans del segle XIV.

D'altres elements menys rellevats aparegueren a l'extrem sud-oest del carrer Major, on es documentaren restes del vell paviment de "rungles" del vial, així com una sequieta o androna subterrània de formigó i tosca, elements que estigueren en ús fins els anys quaranta/cinquanta del segle passat.

Plaça de Baix

Aquest espai, de forma rectangular, es situa a l'extrem de llevant del carrer Major, baix de l'ajuntament. En aquest àmbit han estat localitzades i excavades un total de cinc sitges/abocadors de forma més o menys ovoide i excavades sobre el sòl natural de gleva. La sitja 1, tenia unes dimensions aproximades de 185 cm d'altura i 160 cm de diàmetre màxim. L'excavació d'aquesta estructura va aportar un conjunt ben important de materials arqueològics que a falta d'un estudi més detallat, podem situar cap a mitjans del segle XV. Les

sitges/abocadors 2 i 4, es situaven a la base de dos dels pilars de la llotgeta de l'ajuntament. La número 2 presentava una amplària màxima que arribava als 210 cm i una altura d'uns 100 cm; el número 4 tenia un diàmetre màxim de 135 cm i uns 80 cm d'altura. La sitja/abocador 3, amb les mateixes característiques formals ja vistes, es situava entre les sitges 1 i 5, tenia uns 95 cm de diàmetre màxim i 135 cm d'altura. Ara, el conjunt ceràmic recuperat a l'interior ha estat relativament escàs, però la cronologia era similar a la resta de les sitges excavades a la plaça de Baix. La sitja/abocador 5, tenia uns 167 cm de diàmetre màxim i 110 cm d'altura. Potser, el tret més característic d'aquesta estructura fora la capa de carbons situada prop de la base. Els materials ceràmics recuperats ofereixen unes datacions que podríem situar provisionalment cap a mitjans del segle XV.

Carrer Portal del Clot

L'únic element ressenyable aparegut aquí ha sigut la séquia de la vella conducció de l'aigua potable que abastia les fonts instal·lades al poble als anys vint del segle passat. Era una estructura rectangular de formigó i tosca d'uns 43 cm d'altura i 25 cm d'amplària, que corria pel subsòl del carrer.

Carrer Estret

Al sector central d'aquest carrer va aparèixer una estructura subterrània, excavada al sòl natural de gleva i a 1 m de profunditat sobre el paviment actual. Es tractava d'una mena de petita galeria, en angle, que tenia una altura entre els 182 cm a l'extrem sud i els 165 cm a l'extrem est, i amb una amplària entre 130 i 125 cm. Sembla que la funció de la galeria era la de servir de refugi durant la guerra del 36-39.

Carrer de les Primícies

Davant de l'antiga casa de les Primícies es van localitzar les restes d'un sitja de cronologia baixmedieval excavada al sòl natural, d'uns 150 cm de diàmetre màxim i 140 cm d'altura.

Carrer Sant Bonaventura

En aquest carrer es varen localitzar les restes d'una sitja medieval situada a l'extrem oest del vial, i altres estructures subterrànies de cronologia

contemporània (segles XIX-XX) que corresponien als cellers i un estable de algunes de les vivendes del carrer.

Plaça de l'Església

És aquest l'espai que ha donat més informació històrica. Justament per això, i en previsió de l'aparició d'elements i estructures arqueològiques –com ara les restes del fossar medieval– que vàrem plantejar la realització de tres grans cales, anomenades I, II i III, situades, com ja havíem dit més amunt, entre l'ajuntament i l'església fortalesa.

Cala I

Estava situada a l'extrem de ponent, amb unes dimensions de 7,25 m als costats sud i nord, uns 3,45 m a l'oest i 2,42 m a l'est. A grans trets, podem interpretar tot aquest espai com el sector nord del fossar medieval de vila. Així, per sota dels nivells superficials formats pel paviment de la plaça i d'altres restes de cronologia recent (sempre de la segona meitat del segle XX) hi aparegueren quatre fosses excavades sobre el sòl natural de gleva. Totes mostren unes característiques similars, amb una orientació est-oest amb el capçal a ponent i una forma trapezoïdal amb els extrems arrodonits. Totes quatre estaven trastocades i rebolicades per les successives reutilitzacions d'aquest espai d'enterraments, així com per les obres realitzades a la plaça durant la dècada dels anys cinquanta del segle passat. En tot el conjunt ha estat possible individualitzar cinc enterraments (sempre en decúbit supí) i diverses restes d'altres que correspondrien a enterraments rebolicats.

Els materials arqueològics mobles han estat ben escassos, només alguns fragments de terrisses de cronologia bàsicament medieval-feudal i les restes òssies dels individus enterrats. Cal destacar, però una peça ceràmica singular; es tracta d'un cabot de calavera d'uns 4 cm amb els trets esquematitzats i un orifici per emmanegar a la base. La peça, apareguda dins les terres alterades per les modernes obres del segle XX, presenta unes característiques que ens fan considerar-la de cronologia medieval i vinculada al fossar, potser relacionada amb algun ritual medieval d'enterrament.

Els materials ceràmics recuperats, sempre molt fragmentats, ens ofereixen unes datacions que podem emmarcar entre la segona meitat del segle XIV i el segle XV.

Cala II

Aquesta cala, situada entre la I i III, va ser la darrera en excavar-se a la plaça. Presentava una forma rectangular, amb unes dimensions de 10 x 4 m i una orientació est-oest.

A grans trets, l'excavació d'aquest espai es va caracteritzar per la presència de potents reompliments de terres margoses de coloració grisenca que en molts casos presentaven restes i materials de construcció (rejoles massisses, teules, morter de calç, etc.). Aquests reompliments descansaven, a la base, sobre el sòl natural de gleva blanquinosa. L'única estructura arquitectònica apareguda correspon al segment del basament d'un mur d'encofrat de morter de calç i blocs de pedra situat sobre el tall sud de la cala, que presentava un desenrotllament est-oest. Interpretem aquest mur com la tanca que definia pel costat nord el fossar medieval, cementeri que va ser anul·lat i destruït a la segona meitat del segle XV.

Relacionem la destrucció del fossar i els potents reompliments apareguts a la Cala II, amb la remodelació i creació de la plaça de l'Església, transformació urbanística que vinculem a l'ampliació de la vella església pel mestre picapedrer Domingo d'Urteaga, responsable de la construcció de la magnífica nau gòtica de Sant Bertomeu.

Cala III

Aquesta cala estava situada a l'extrem de llevant de la plaça, i presentava la mateixa forma, alineació i dimensions que la Cala II. L'excavació d'aquest espai va durar només uns deu dies, entre el 14 i el 24 de novembre de 2006. Hi aparegueren només dues estructures de rellevància, la sitja UE 3009 i el forn UE 3011.

La primera estructura era una gran sitja de secció cònica excavada al sòl natural de gleva. Parcialment arrasada per les antigues obres d'anivellament realitzades a la plaça i per les obres de pavimentació, havia perdut part de l'altura original, conservant uns 105 cm d'alçada màxima. La base era plana, de forma circular i amb un diàmetre màxim de 220 cm.

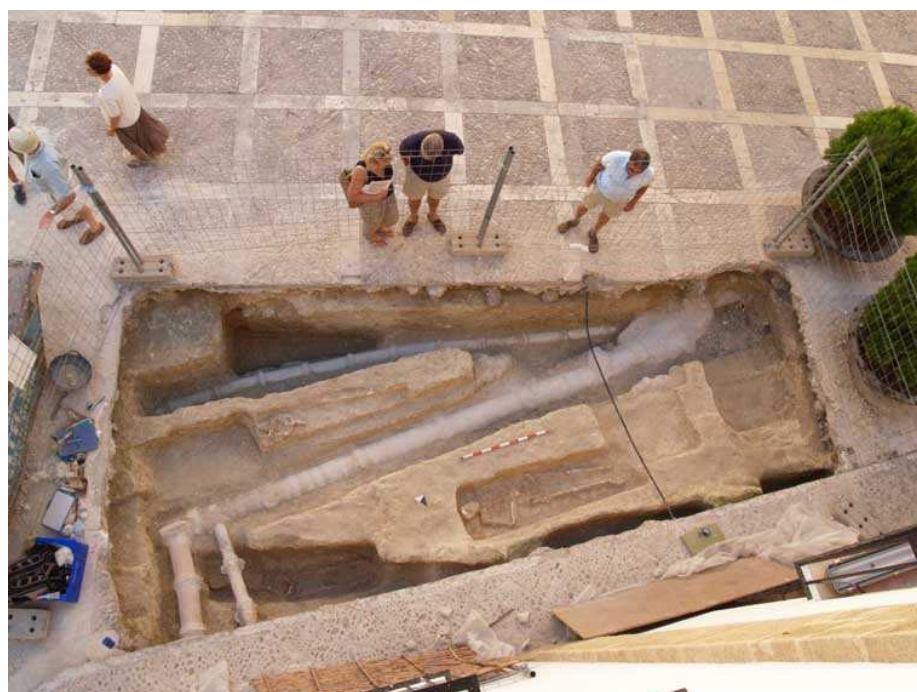
El seu interior el formava un potent reompliment (UE 3004) de terres margoses, de coloració grisenca, que contenien alguns còdols de tap i d'altres materials

arqueològics com ara un interessant lot de restes ceràmiques i d'altra mena. Els materials recuperats, amb algunes ceràmiques de procedència catalana, ens permeten datar el conjunt durant la segona meitat del segle XIII, sent per això l'estructura feudal més antiga trobada a Xàbia, justament dels moments de la fundació de l'actual vila.

L'altre element destacat, el forn UE 3011, corresponia a una estructura de forma cilíndrica, excavada al sòl natural de gleva, de 70 cm d'altura i 108 cm. L'anàlisi dels materials arqueològics que hi estaven associats, ens ha permès interpretar aquesta estructura com el forn de fundició d'una de les campanes de l'església. A més, la seua ubicació, al costat de l'absis de Sant Bertomeu –que correspon a la construcció més primitiva de l'església– i d'altres elements, ens permet datar aquest forn de campana en algun moment del segle XIV.

Carrer Major 10. Sitja abocador

Plaça de l'Església. Fossar medieval

Plaça de l'Església. Cala II. Mur del fossar

Plaça de l'Església. Cala III. Ceràmiques catalanes